

УДК 343.33

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344364>

М. Є. Григор'єва,

канд. юрид. наук, доц., старший
викладач кафедри кримінального
права НЮУ імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЕКОЦИДУ

У статті досліджуються проблемні питання, що виникають при кваліфікації злочину екоциду. З'ясовано, що безпосереднім об'єктом екоциду згідно з КК України є екологічна безпека людства, безпека природного середовища. Доведено, що додаткові факультативні об'єкти екоциду є безпека населення, його культурні цінності тощо. Встановлено, що предметом цього злочину є рослинний, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір. Досліджено об'єктивну сторону екоциду в чинному КК, проаналізовано ті форми діяння, які закріпив законодавець, а саме: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Акцентовано увагу, що склад злочину екоциду у перших двох його формах сформульований як матеріальний, і відповідно злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, різновидами якої є масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів; склад злочину у третій формі сформульований як усічений склад злочину і є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи і його слід кваліфікувати як закінчений злочин з моменту, коли масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів фактично відбулися, або з моменту вчинення будь-яких інших дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Проаналізовано доцільність введення до чинного КК нового поняття воєнного екоциду, запропоновано створити кваліфікований склад злочину екоциду з обтяжуючою обставиною – в умовах воєнного стану.

Ключові слова: екоцид; довкілля; екологічна катастрофа; кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства.

Кримінальні правопорушення у сфері довкілля в умовах воєнного стану набули нового значення. Ступінь суспільної небезпечності їх стрімко зросла завдяки тій величезній шкоді, яку вони заподіюють державі та суспільству. Кримінальні правопорушення, які руйнують екосистему цілої країни можна поставити в один ряд із військовими злочинами, злочинами проти

міжнародного миру та правопорядку за розміром тієї шкоди, яку вони завдають нашій державі у найскладніший період її існування. Повне знищення природоохоронних територій, об'єктів природно-заповідного фонду України, масоване застосування різних видів озброєння, що викликає викиди в атмосферу різних токсичних речовин, поховання та спалення трупів, що порушують всі санітарні норми, знищення тварин, забруднення води, пошкодження систем водопостачання та багато іншої шкоди вже завдано бойовими діями, що ведуться на території нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання дослідження екоциду у національному та міжнародному кримінальному праві висвітлено у працях вітчизняних науковців: П. Берзіна, С. Гавриша, В. Клименка, Д. Крупка, Н. Кузнецової, В. Чечерського, В. Яворської тощо.

Метою статті є дослідження на сучасному етапі розвитку суспільства перспектив нормативно-правового регулювання екоциду в кримінальному праві України.

Поняття «екоциду» спочатку виникло в біології для визначення тяжких наслідків непередуманої діяльності людини щодо екології власної держави. Цей термін вперше застосував американський біолог Артур Галстон у 1970 р. на Конференції з питань війни та національної відповідальності, що відбулась у Вашингтоні, а вже у 1972 р. прем'єр-міністр Швеції Улоф Пальме, використовував поняття екоциду на Конференції ООН з навколишнього середовища у Стокгольмі¹. У подальшому з цим терміном ми стикаємося при характеристиці шкоди доквіллу під час війни у В'єтнамі².

У перекладі з давньогрецької «οἶκος» означає будинок або житло. Саме тому поняття «екоцид» дослівно тлумачиться, як «знищення дому», оскільки екологія – це наука про дім, про той простір в якому ми зазвичай знаходимося, там де часто перебуваємо, де відчуваємо себе у безпеці. У тому випадку, коли

¹ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту доквілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 101.

² Там само. С. 105.

здійснюється безпосередній негативний вплив на таке місце, середовище існування, можна говорити про протиправне заподіяння шкоди довкіллю.

Згідно зі ст. 441 КК України екоцидом є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Як бачимо, таке визначення екоциду в цілому є сталим у доктрині кримінального права. Зазвичай безпосереднім об'єктом екоциду згідно з КК України називають екологічну безпеку людства, безпеку природного середовища, але існують й інші підходи до визначення об'єкта злочину екоциду. Так, М. Ф. Реймарс вважає об'єктом екоциду «середовище проживання всього живого», Г. С. Хозін і О. В. Фокін — «середовище проживання цілого народу», американський вчений Б. Вейсберг: об'єктом екоциду встановлює не тільки природне середовище, але й населення, в тому числі його культурні традиції. Позиції щодо існування народу як об'єкта посягання екоциду дотримуються й інші науковці. Свої висновки вони обґрунтовують можливістю використання етнічної зброї як для знищення людей (геноциду), так і для знищення різноманітних живих екосистем, тобто екоциду³.

Вважаємо, що такі висновки є спірними. Будь-які воєнні дії у першу чергу спрямовані на знищення живої сили противника, нанесення ж шкоди населенню, культурним цінностям, а також навколишньому середовищу є побічним наслідком цих дій, звичайно, якщо тільки такі дії умисно не спрямовані на заподіяння шкоди цим об'єктам. Навіть застосування зброї масового знищення (певних її видів) в основному спрямовано на знищення живої сили ворога.

Варто звернути увагу на те, що екоцид здійснюється не тільки шляхом руйнування природного середовища, а і з використанням його руйнівних властивостей і фізичних процесів, які відбуваються в твердій, рідкій і газовій

³ Див.: Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 128.

оболонці Землі. Безперечно, при вчиненні екоциду шкода може заподіюватись і населенню, і культурним цінностям, і майну. Проте їх можна розглядати тільки як додаткові факультативні об'єкти. Предметом цього злочину є рослинний, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси. На думку деяких дослідників, предметом злочину екоциду є також земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір⁴. Варто погодитися також з такою позицією з певними застереженнями. Так, сучасних технічних потужностей у держав недостатньо для завдання шкоди і безповоротного руйнування благ космічного простору та вчинення інших дій у межах вказаного територіального простору, що можуть призвести до екологічної катастрофи. Однак, на наш погляд, безповоротну екологічну шкоду можна завдати земельним ресурсам та надрам. Так, можливим є умисне зняття родючого шару земної поверхні, здійснення радіоактивного, бактеріологічного, хімічного та інших видів забруднення. Неправомірне використання надр, наприклад, шляхом проведення підземних вибухів, також може призвести до завдання обширної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу. У зв'язку із цим у Кримінальних кодексах деяких держав останні безпосередньо визначені як предмет злочину екоциду. Так, у КК Грузії – екоцидом визнається отруєння атмосфери, земельних, водних ресурсів, масове знищення тваринного або рослинного світу або інші діяння, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Подібна редакція визначена у КК Вірменії⁵. На нашу думку, на підставі вищевказаного з метою недопущення звуження складу злочину екоциду, визначеного ст. 441 КК України, предмет злочину доповнюється ще й земельними ресурсами та надрами.

Слід зазначити, що склад злочину передбачений ст. 441 КК включає в себе багато оціночних понять, що не знайшли свого відображення ні в

⁴ Див.: Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 102.

⁵ Там само. С. 89.

чинному КК України, ні у правових позиціях Верховного Суду України. Це такі поняття, як «масове знищення рослинного або тваринного світу», «отруєння атмосфери або водних ресурсів»⁶. Очевидно, що при масовому знищенні рослинного чи тваринного світу невідомо на якій стадії цих дій при завданні шкоди рослинний чи тваринний світ можна вважати знищеним. Ніде не відображено кількісного критерію, який би становив масовість таких знищень та відмежовував масове знищення рослинного чи тваринного світу від просто знищення чи негативного впливу. Це стосується і понять «отруєння атмосфери або водних ресурсів». Безліч питань, які потребують дослідження та вирішення щодо злочину екоциду, ускладнюють застосування на практиці цього складу кримінального правопорушення. Проект нового КК України також не вирішує цю проблему, бо там взагалі немає ні кримінального проступку, ні злочину екоциду, він просто виключений із підрозділу, що перелічує кримінальні правопорушення проти довкілля. Судова практика в Україні щодо питань, пов'язаних хоч якимось чином із складом злочину екоциду, складається лише з 4 постанов та 6 рішень. Втім більшість із них стосуються оскарження рішення Державної екологічної інспекції України стосовно дозволів на отримання проб в ході розслідування злочину, передбаченого статтею 441 КК України⁷.

Що стосується ухвал судів, то їх більше, але в основному вони пов'язані із притягненням до відповідальності органів прокуратури за бездіяльність. Тому вироків у кримінальних справах за ст. 441 КК в Україні поки не існує. Криміналізація знищення довкілля набула особливої актуальності також і на міжнародному рівні. У науковій спільноті проголошуються пропозиції про включення злочину екоциду до Римського статуту, оскільки істотна шкода, яка завдається довкіллю під час збройних конфліктів, охоплюється

⁶ Див.: Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 100.

⁷ Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 397.

положеннями Римського статуту, на відміну від таких дій і з такими ж наслідками, що завдаються в мирний час, що не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду⁸. До Римського статуту входять такі злочини, як геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочини, що створюють агресію. Відповідно Римського статуту військовим злочином є навмисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад спричинить смерть із необережності чи масове каліцтво цивільного населення чи пошкодження цивільних об'єктів, чи широку та тривалу істотну шкоду довкіллю, яка буде очевидно неспіврозмірна з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. У військовому злочині всі зазначені ознаки повинні бути обов'язково. І деякі із них мають досить конкретне тлумачення. Наприклад, тривалість шкоди оцінюється на підставі моніторингу довкілля протягом певного періоду часу, що впливає із ретельного аналізу показників до вчинення злочину та після його вчинення, а також ще досить тривалий час після завершення злочину, зазвичай більше декількох місяців. На цьому і ґрунтується зміст поняття тривалої шкоди. Широка шкода тлумачиться залежно від площі, яка була пошкоджена, як правило, в декілька сотень квадратних кілометрів. З огляду на це можна зазначити, що безпосередній вплив на екологічну ситуацію на території, де ведуться бойові дії, можна віднести до військових злочинів в Римському статуті⁹.

Досліджуючи об'єктивну сторону екоциду в чинному КК необхідно проаналізувати ті форми діяння, які закріпив законодавець, а саме: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного або тваринного світу означає фізичне знищення вказаних предметів, які постійно чи тимчасово населяють ту чи іншу територію. Оскільки поняття «масовість» є оціночною категорією, то

⁸ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 103.

⁹ Там само. С. 104.

вважаємо, що такими слід визнавати випадки будь-якого впливу на флору чи фауну, у результаті чого виникає загроза зникнення рослинного покриву чи загибелі представників тваринного світу хоча б в одній екологічній системі. Отруєння атмосфери чи водних ресурсів виражається в насиченні атмосферного повітря, водоймищ і водних джерел критичною масою отруйних речовин хімічного, біологічного походження, а також радіоактивних, які викликають чи можуть викликати тяжкі захворювання чи смерть живих організмів, перш за все людини. Насичення атмосферного повітря отруйними речовинами може виражатись у викиді промисловим підприємством оксиду сірки, азоту чи інших речовин, з яких утворюються «кислотні дощі». Викид може також складатися з токсичних частин і пилюки, які потрапляючи в організм при диханні можуть викликати різноманітні небезпечні масові захворювання, з металів і багатьох інших забруднених речовин, які призводять до масових захворювань людини, тварин і птахів, до зараження сільськогосподарських культур і, як наслідок, до їх вимирання¹⁰.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» надає визначення забруднення атмосферного повітря як зміну складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Слід звернути увагу на те, що ст. 441 КК України не дає вичерпного переліку дій, які можуть вчинятися при екоциді. Такий підхід, на нашу думку, є правильним, оскільки науково – технічний прогрес може спричинити появу нових чинників впливу на навколишнє природне середовище, що, у свою чергу, може загрожувати настанням екологічної катастрофи. Екологічна катастрофа як злочинний наслідок екоциду полягає в заподіянні екологічній

¹⁰ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. С. 1114.

системі такої шкоди, яка неминуче пов'язана з непоправними глобальними наслідками для оточуючого середовища і існування людини в будь-якому районі Землі чи на планеті в цілому.

Вчені в своїй більшості однозначно визначають екологічну катастрофу при екоциді. Так, під екологічною катастрофою розуміються стійкі або незворотні зміни у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території, а також особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому¹¹. Н. Ф. Кузнецова говорить про екологічну катастрофу як «гостру не сприятливу аномалію», яка виникає внаслідок впливу людської діяльності на природне середовище проживання. Наслідками екоциду можуть бути вимирання, зникнення, повне чи часткове, одного чи декількох видів рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів у глобальних масштабах¹².

Усі дії, що перелічені в ст. 441 КК (масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів) так само, як і будь-які інші дії слід визначати як такі, які безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Вислів «можуть спричинити екологічну катастрофу»

¹¹ Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 45. С. 86.

¹² Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 130.

необхідно тлумачити, як спрямовані на спричинення екологічної катастрофи, але наслідки в результаті таких дій не є обов'язковими. Законодавець закріпив особливості спрямованості всіх визначених в диспозиції ст. 441 КК дій і будь-яких інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, саме на тяжкі наслідки в результаті екологічної катастрофи. А визначення тяжких наслідків у кожному конкретному випадку слід аналізувати окремо, враховуючи такі критерії, як велика площа території, на яку можуть розповсюджуватися несприятливі зміни в навколишньому середовищі, суттєве обмеження життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території, тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність, істотні негативні зміни в екологічній системі (наприклад, порушення біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому). До тяжких наслідків також слід віднести небезпеку радіаційної аварії та ядерної шкоди. Відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» №39/95 – ВР від 08.02. 1995 р. радіаційною аварією визнається подія, внаслідок якої втрачено контроль над ядерною установкою, джерелом іонізуючого випромінювання, і яка призводить або може призвести до радіаційного впливу на людей та навколишнє природне середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з безпеки. Під ядерною шкодою слід розуміти втрату життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яку втрату майна, або шкоду, заподіяну майну, або будь-яку іншу втрату чи шкоду, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення¹³.

¹³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. С. 1112.

Законодавець таким чином виклав об'єктивну сторону в диспозиції ст. 441 КК, що виникають питання щодо настання суспільно-небезпечних наслідків. З одного боку, визначено як наслідок спричинення екологічної катастрофи, а з іншого – настання екологічної катастрофи не носить обов'язкового характеру, а зазначена тільки можливість настання такого наслідку. Така конструкція складу злочину породжує проблеми визначення поняття екоциду та його застосування на практиці. Формулювання таким чином складу злочину відрізняє його від загальноприйнятого поняття кримінального правопорушення із формальним складом, тому що потребує крім діяння ще створення вказаним діянням у конкретному випадку реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи. І в свою чергу відрізняється від типового матеріального складу кримінального правопорушення необов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим.

Отже, можна зазначити, що формулювання злочину екоциду передбачає, що дії можуть спричинити екологічну катастрофу, але це не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, тому створення таких наслідків носить факультативний характер. Таким чином, можна виділити первинні наслідки при масовому знищенні рослинного або тваринного світу та похідний наслідок – загрозу виникнення екологічної катастрофи. Тому дехто із науковців в першому варіанті вбачають матеріальний склад злочину, в другому – створення небезпеки, як ознаку формального складу злочину. Поділ достатньо зрозумілий, проте чи в даному випадку можна однозначно визначити матеріальний склад злочину і яким чином оцінити можливість настання загрози екологічної катастрофи. Варто розглянути питання щодо необхідності передбачення кваліфікуючих ознак злочину при настанні екологічної катастрофи, адже зараз стаття 441 КК України складається з однієї частини, яка охоплює і створення небезпеки

настання екологічної катастрофи і настання екологічної катастрофи¹⁴. Тому серед науковців існує думка про доцільність створення частини 2 статті 441 КК України, в якій вказати кримінальну відповідальність за спричинення екологічної катастрофи¹⁵.

Таким чином, склад злочину екоциду у перших двох його формах сформульований як матеріальний, і відповідно злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, різновидами якої є масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину у третій формі сформульований як усічений склад злочину і є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи і його слід кваліфікувати як закінчений злочин з моменту, коли масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів фактично відбулися, або з моменту вчинення будь-яких інших дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Тобто існування об'єктивної загрози завдання шкоди вже є достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

Екоцид має ознаки, подібні до інших екологічних злочинів, які передбачені розділом VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля». При цьому саме за суб'єктивною стороною, що характеризується умисною формою вини, злочин екоцид суттєво відрізняється від інших кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища. Так, наприклад, для суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 236 КК України («Порушення правил екологічної безпеки»), на думку провідних українських правознавців у галузі кримінального права П. Берзіна, С. Гавриша, В. Клименка, Д. Крупка, характерним є умисел або необережність

¹⁴ Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 101.

¹⁵ Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 325.

щодо дій і необережність щодо наслідків. А тому в цілому злочин є необережним. Крім того, злочин екоциду відрізняє масовість знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу¹⁶.

Правило, що кримінальні правопорушення з формальним або усіченим складом можуть бути вчинені тільки з прямим умислом в конструкції диспозиції ст. 441 КК порушується у зв'язку з тим, що законодавець закріпив вірогідність настання екологічної катастрофи, а не обов'язковість її настання. Очевидно, що особа, здійснюючи будь-які дії, які можуть призвести до тяжких наслідків в межах ст. 441 КК конкретно не уявляє, які саме вони можуть бути але при цьому точно знає, що здійснює такі дії, масштабність яких досить велика і вони будуть мати вплив на досить велике коло суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Це підтверджується тим, що в науковій літературі існує думка, відповідно до якої у кримінальних правопорушеннях із формальним складом зміст вини включає в себе психічне ставлення не тільки до діяння, а й до його суспільно небезпечних наслідків, щодо яких можливий і непрямий умисел, тобто коли особа не бажає, але свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків. Склад злочину, передбачений ст. 441 КК у зв'язку з тим, що має неоднозначно сформульовану диспозицію є виключенням із загального правила і може бути таким, який в частині психічного ставлення до будь-якої дії, що може призвести до екологічної катастрофи, визначається як з прямим, так і з непрямим умислом.

Прикладом можуть бути дії військовослужбовців російської федерації, які полягали у здійсненні обстрілів території Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» та безпосередньо території ядерної підкритичної установки «Джерело нейтронів», що могли безпосередньо призвести до екологічної катастрофи, як зазначено в диспозиції статті 441 КК

¹⁶ Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 326.

України в тому випадку, коли суб'єкти діяли або з прямим умислом і з метою спричинити екологічну катастрофу або з непрямим умислом. Саме тому законодавець і використав у диспозиції статті 441 КК формулювання «дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу». У зв'язку з тим, що наслідки злочину лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже і складу злочину, тому суб'єкт не може бажати їх настання. Інтелектуальна ознака умислу в цих випадках містить лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, ставлення до наслідків тут не виникає і не може виникнути. А вольова ознака умислу обмежується бажанням вчинити конкретну дію. При цьому військовослужбовці повинні усвідомлювати, що будь-які дії, які вони здійснять, із необхідністю та неминучістю призведуть до екологічної катастрофи.

Як бачимо, екоцид під час воєнних дій набуває великого масштабу та створює небезпеку такого характеру, яка за своїми ознаками може бути в рази більша за такі ж дії в мирний час. Незважаючи на таку небезпеку та підвищений рівень загрози до теперішнього часу ст. 441 в чинному КК залишається незмінною. Тому серед наукової спільноти поширюється думка щодо необхідності введення до КК поняття воєнний екоцид¹⁷. Воєнний екоцид, очевидно, повинен враховувати обстановку вчинення цього злочину, те, що під час війни екоцид набуває більшої загрози, можливості впливати на населення, забезпечити страх, необхідність підготування до важких наслідків, неможливість швидко та правильно ліквідувати наслідки при настанні екологічної катастрофи з причин окупації території або постійних обстрілів. Вчинення екоциду під час війни в державі, а саме від періоду оголошення військового стану, а також при наявності збройних конфліктів на території їх виникнення має одну із найвищих ступенів суспільної небезпечності, тому що безпосередньо пов'язано з потребою збільшити перевагу під час військових

¹⁷ Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 397.

дій, залякати населення, досягнути політичного впливу.

Дійсно, воєнний стан збільшує ступінь суспільної небезпечності будь-якого кримінального правопорушення і є обтяжуючою обставиною. Воєнний стан у зв'язку з військовою агресією Росії проти України був введений Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 . У таких умовах відразу актуалізувалися питання щодо змісту кримінально-правових норм, пов'язаних з воєнним станом, про їх відповідність фактичним умовам воєнного стану, проблематика кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинюваних в умовах воєнного стану тощо.

На сьогоднішній день кримінально-правові норми, що обумовлені воєнним станом передбачені в Загальній та Особливій частинах КК. Відповідно п. 11 ч.1 ст. 67 КК «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» визнається обставиною, яка може враховуватися судом як обтяжуюча при призначенні покарання. Це одна із тих обставин, що підвищує ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) відповідного кримінально протиправного діяння та його караність¹⁸.

До введення в Україні воєнного стану вчинення кримінально протиправного діяння в умовах воєнного стану було передбачено як кваліфікуюча ознака, що обтяжує покарання, головним чином у статтях КК про кримінальні правопорушення проти встановленого правопорядку несення військової служби. В подальшому після того, як воєнний стан було вже введено в Україні в КК така ж кваліфікуюча ознака вже була встановлена в ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 113 «Диверсія», ч. 4 ст. 185 «Крадіжка», ч. 4 ст. 186 «Грабіж» тощо. При порівнянні цієї кваліфікуючої обставини з обставиною «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК) можна зазначити, що кваліфікуюча обставина набула нових характерних рис. Зокрема: вона стосується тільки тих кримінальних

¹⁸ Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 35.

правопорушень, до складів яких вона включена як кваліфікуюча ознака; вона впливає на кваліфікацію діянь; посилює покарання, що має не факультативний, а обов'язковий характер; межі посилення покарання визначає в санкціях статей Особливої частини КК. Очевидно, що такі зміни обумовлені підвищенням ступеня суспільної небезпечності діянь та їх караності, а також меж посилення покарання за зазначені кримінальні правопорушення¹⁹.

Таким чином, слід зазначити, що доцільно застосувати таку обтяжуючу обставину і щодо екоциду, створивши кваліфікований склад злочину, а не вводити в чинний КК нове поняття воєнного екоциду, яке не має точного формулювання, не встановлює певних меж і потребує ще подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 88–107.
2. Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 35–41.
3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. переробл. та допов. Харків: Одиссей, 2004. 1120 с.
4. Куцевич М. Розмежування екоциду із злочинами проти екологічної безпеки, передбаченими розділом VIII Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 127–136.
5. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 45. С. 82–87.
6. Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 321–328.

¹⁹ Киричко В. М. Про особливості кримінального права, обумовлені воєнним станом, та їх відображення в Кримінальному кодексі України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 трав. 2022 р.). Харків, 2022.

7. Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 396–398.

REFERENCES

1. Bazov, O.V. (2023). Pravovi i instytutsiini zasady zakhystu dovkillia v diialnosti orhaniv mizhnarodnoho kryminalnoho pravosuddia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 30 (2), 88–107 [in Ukrainian].
2. Kyrychko, V.M. (2022). Pro osoblyvosti kryminalnoho prava, obumovleni voienным stanom, ta yikh vidobrazhennia v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk. konf.* (Kharkiv, 5 trav. 2022). Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2004). V.T. Maliarenko, V.V. Stashys, V.Ya. Tatsii (Eds.). Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
4. Kutsevych, M. (2008). Rozmezhuvannia ekotsydu iz zlochynamy proty ekolohichnoi bezpeky, peredbachenyi rozdilom VIII Osoblyvoi chastyny KK Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 127 [in Ukrainian].
5. Rybachek, V.K. (2022). Mizhnarodno-pravova rehlamentatsiia zlochynu ekotsydu. *Chasopys tsyvilistyky*, 45, 82–87 [in Ukrainian].
6. Checherskyi, V.I. (2025). Ekotsyd: problemni pytannia vyznachennia ta kvalifikatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 89 (2), 321–328 [in Ukrainian].
7. Yavorska, V.H. (2023). Problemy vyznachennia ta vdoskonalennia poniattia zlochynu ekotsyd v kryminalnomu pravi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 8, 396–398 [in Ukrainian].

Grigoryeva M. Problemous issues of qualification of ecocide

The article examines problematic issues that arise when qualifying the crime of ecocide. It is found that the direct object of ecocide according to the Criminal Code of Ukraine is the ecological safety of humanity, the safety of the natural environment. It is proven that additional optional objects of ecocide are the safety of the population, its cultural values, etc. It is established that the subject of this crime is the flora, fauna, atmosphere, water resources, land, subsoil, other components of the ecosystem and outer space. The objective side of ecocide in the current Criminal Code is studied, and those forms of action that the legislator has established are analyzed, namely: mass destruction of flora or fauna; poisoning of the atmosphere or water resources; committing other actions that may cause an ecological catastrophe. It is emphasized that the elements of the crime of ecocide in its first two forms are formulated as material, and accordingly the crime is completed from the moment of occurrence of socially dangerous consequences in the form of causing an ecological disaster, the varieties of which are the mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere or water resources; the elements of the crime in the third form are formulated as a truncated element of the

crime and are completed from the moment of committing any actions that create a threat of causing an ecological disaster and it should be qualified as a completed crime from the moment when the mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere or water resources actually occurred, or from the moment of committing any other actions directly aimed at causing harm to the object of the crime. The feasibility of introducing a new concept of military ecocide into the current Criminal Code is analyzed, it is proposed to create a qualified element of the crime of ecocide with an aggravating circumstance – under martial law.

Key words: *ecocide, environment, ecological disaster, criminal offenses against the peace and security of mankind.*